

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ BİZNES UNİVERSİTETİ**

A.B.Abbasov, S.A.Abbasov

**KİÇİK VƏ ORTA
SAHİBKARLIĞIN
İDARƏ EDİLMƏSİ**

DƏRSLİK - MONOQRAFIYA

Dərslik – monoqrafiya Bakı Biznes Univer-
sitetinin rektorunun 18.05.2021-ci il tarixli 55
saylı əmri ilə təsdiq edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası
Prezidentinin İşlər İdarəsi
PREZİDENT KİTABXANASI

BAKİ - 2021

- 24482 -

Müəlliflər:

Alican Bayramalı oğlu Abbasov - iqtisad elmləri doktoru, professor, Əməkdar müəllim.

Sərvər Alican oğlu Abbasov - iqtisad elmləri doktoru, professor.

Elmi redaktor:

İbad Musa oğlu Abbasov – Bakı Biznes Universitetinin rektoru, iqtisad elmləri doktoru, professor.

Rəyçilər:

Bəyalı Xanəli oğlu Ataşov – Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin Elm və innovasiyalar üzrə prorektoru, Əməkdar elm xadimi, iqtisad elmləri doktoru, professor

Təbriz Nəsim oğlu Əliyev – AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun “Sahibkarlıq və inhisarçılığın tənzimlənməsi problemləri” şöbəsinin müdiri, iqtisad elmləri doktoru, professor.

Heydər Sərdar oğlu Həsənov – Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin “Menecment” kafedrasının professoru, iqtisad elmləri doktoru.

Abbasov A.B., Abbasov S.A. - “Kiçik və orta sahibkarlığın idarə edilməsi”. Dərslik-monoqrafiya. Bakı: “Bakı Biznes Universiteti” nəşriyyatı, 2021, 384 səh.

Dərslik-monoqrafiya aşağıdakı müəlliflər tərəfindən hazırlanmışdır:

İqtisad elmləri doktoru, professor A.B.Abbasov (giriş, fəsil 1, 2, 3, 5, 6, 12 və 13), iqtisad elmləri doktoru, professor S.A.Abbasov (fəsil 4, 7, 8, 9, 10 və 11).

Kitabda sahibkarlığın iqtisadi mahiyyəti və növləri, kiçik və orta sahibkarlığın iqtisadiyyatın davamlı inkişafında rolu, kiçik və orta sahibkarlığa dəstək sistemi və vergitutma açıqlanmışdır. Kiçik və orta sahibkarlığın təşkili, firmadaxili planlaşdırılması, rəqabət strategiyası, maliyyələşdirilməsi, perspektiv formaları, sosial-psixoloji aspektləri, habelə onun effektiv idarə olunmasının əsas problemləri müasir dövlət təhsil standartlarının tələbləri nəzərə alınmaqla ətraflı şərh edilmişdir.

Dərslik-monoqrafiya “Biznesin idarə edilməsi” və “Menecment” ixtisasları üzrə təhsil alan ali təhsil müəssisələrinin tələbələri üçün nəzərdə tutulmuşdur. Ondan həmçinin sahibkarlar, biznesmenlər, doktorantlar və digər maraqlanan şəxslər faydalana bilərlər.

© Abbasov A.B., Abbasov S.A., 2021

© “Bakı Biznes Universiteti” nəşriyyatı, 2021

GİRİŞ

Bazar iqtisadiyyatının mühüm tərkib hissəsi olan sahibkarlıq hər şeydən əvvəl kiçik biznesdə təcəssüm tapmışdır, hansı ki, istehlak bazarında rəqabət mühitinin formalaşmasına, iqtisadi artım tempinə, ümumi daxili məhsulun strukturuna və keyfiyyətinə əhəmiyyətli təsir göstərir, harmonik ictimai inkişafa səbəb olur.

Sahibkarlığın yüksək inkişaf səviyyəsi bazar iqtisadiyyatının müasir modelinin zəruri təşkilədici kimi çıxış edir. O, iqtisadiyyatda rəqabət mühitinin qorunub saxlanılmasına kömək edir, ictimai quruculuğun təbii sosial dayaqını yaradır, cəmiyyətin yeni sosial təbəqəsini formalaşdırır.

Kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf dinamikası bir çox amillərdən, o cümlədən sahibkarların öz biznesinin təşkilinə hazırlıq səviyyəsindən asılıdır, çünki onların peşəkar səviyyəsinin kifayət qədər olmaması kiçik müəssisələrin intensiv müflisləşməsinin ən başlıca səbəblərindən biridir.

Son illər dövlət tərəfindən kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına böyük diqqət və qayğı göstərilir. Lakin onların sayı ölkəmizdə ildən-ilə azalır. Kiçik və orta sahibkarlığın kifayət qədər inkişaf etməməsinin əsas səbəblərinin öyrənilməsi və onların aradan qaldırılması məsələləri ilə Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin nəzdində fəaliyyət göstərən “Kiçik və orta biznesin inkişafı Agentliyi” məşğul olur.

“Kiçik və orta sahibkarlığın idarə edilməsi” fənninin tədrisi ali təhsil müəssisələrinin tələbələrinə bu sahədə biliklərini artırmağa və qoyulan məsələlər barəsində öz nöqteyi-nəzərlərini formalaşdırmağa kömək edə bilər. Fənnin tədrisi çərçivəsində alınan bilik tələbələrə gələcək peşələrində və öz bizneslərinin qurulmasında kömək edəcəkdir.

Müasir bazar iqtisadiyyatı ali təhsilli mütəxəssislərdən sürətli dəyişən ətraf mühitə daha tez uyğunlaşmasını və effek-

tiv fəaliyyət göstərməsini tələb edir. Ona görə də, universitetdə təhsil prosesində tələbələrin iqtisadi təfəkkürünün inkişafına və iqtisadi reallıq barədə geniş təqdimatın formalaşdırılmasına əksent edilməlidir ki, bu da gələcək məzunlara sahibkarlıq sferasına daxil olmağa və orada fəaliyyət göstərməyə imkan verəcəkdir.

Tədris kursu sahibkarlıq fəaliyyətinin tam təşkili ilə tanış olmağa səmtlənib və sahibkarın funksiyalarının, eləcə də onların effektiv yerinə yetirilməsi üçün zəruri metod, vasitə və alətlərin ətraflı təsvirini nəzərdə tutur. Tədrisin məzmunu və metodları bakalavriatlarda (tələbələrdə) təkcə sahibkarlıq fəaliyyətinin məntiqinin başa düşülməsini formalaşdırmağa deyil, həm də öz şəxsi biznesinin yaradılmasına və onun effektiv fəaliyyəti və inkişafının təmin edilməsi məsələlərinin həll edilməsinə imkan verən vasitələrin mənimsənilməsinə yönəldilmişdir.

Kursun məzmunu bazar iqtisadiyyatı, onun digər təsərrüfatçılıq üsullarından əhəmiyyətli fərqləri haqqında geniş təqdimatın verilməsi və eyni zamanda istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi şəraitini və üsullarını tam və sistemli şəkildə əks etdirilməsi ilə bağlı məsələləri əhatə edir.

Dərslikdə kiçik və orta sahibkarlığa iqtisadi təzahür kimi baxılmasına sistemli yanaşma təklif edilir, çünki onun inkişafı kifayət qədər mürəkkəb və ziddiyyətli. Kiçik və orta sahibkarlığa dar və geniş mənada baxılmalıdır. Dar mənada kiçik və orta sahibkarlıq mənfəətililik mövqeyindən, yəni kommersiya planında başa düşülür. Geniş mənada ona sosial funksiyalar mövqeyindən baxılır, onun köməyi ilə məşğulluq, region və bələdiyyə problemləri uğurla həll edilir.

Əgər ölkə iqtisadiyyatı "xəstə"dirsə, onda onu mütləq müalicə etmək lazımdır. Əsas dərman kiçik və orta sahibkarlığa münasibət üzrə dövlətin himayəçiliyi (köməyi, dəstəyi) he-

sab olunur. Effektiv bazar iqtisadiyyatı müvafiq səmərəli sahibkarlar cəmiyyətinin, bazar infrastrukturunun, bazar institutlarının və qanunvericilik bazasının yaradılmasını tələb edir.

Müasir dövlət təhsil standartlarının tələblərinə uyğun olaraq yazılmış "Kiçik və orta sahibkarlığın idarə edilməsi" kitabının strukturu sahibkarlığın inkişafı və idarə olunması ilə bağlı mövzuların sıx qarşılıqlı əlaqəsi və asılılığı nəzərə alınmaqla məntiqi ardıcılıqla qurulmuşdur. Dərslikdə sahibkarlığın mahiyyəti, məzmunu, strukturu, subyektləri, növləri, kiçik və orta sahibkarlığa dəstək sistemi, firmadaxili planlaşdırma, rəqabət strategiyası, sahibkarlığın maliyyələşdirilməsi, maliyyə mexanizmləri, təşkili, tənzimlənməsi, sosial-psixoloji aspektləri və idarəetmənin təkmilləşdirilməsi mövzuları ətraflı şərh edilmişdir. Təqdim olunan tədris materialları ölkədə fəaliyyət göstərən kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərini maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin idarə edilməsi sahəsində təcrübələri ümumiləşdirilərək dərslik – monoqrafiya aspektində hazırlanmışdır.

Kursun vəzifəsi kiçik və orta sahibkarlığın idarə olunması, onun inkişafına dövlətin mövcud dəstək formaları haqqında iqtisadçı bakalavrlara lazımi biliklər əsilməkdir. Kursun predmetini kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin idarə olunması məsələlərinin kompleks şəkildə öyrənilməsi təşkil edir.

Hesab edirik ki, dərslikdə baxılan mövzuların müasir təlim texnologiyalarından istifadə edərək keyfiyyətli tədrisi bakalavrlara sahibkarlığın, xüsusilə kiçik və orta sahibkarlığın idarə olunması barədə zəruri biliklərin mənimsənilməsinə imkan verəcəkdir.

Müəlliflər "Kiçik və orta sahibkarlığın idarə edilməsi" kitabının əlyazmasının hazırlanmasında göstərdikləri köməyə görə iqtisad üzrə fəlsəfə doktorları V.O.Mahmudovaya və S.R.Rüstəmovaya təşəkkürlərini bildirirlər.

FƏSİL 1.

“KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIĞIN İDARƏ EDİLMƏSİ” FƏNNİNİN PREDMETİ, MƏQSƏDİ, VƏZİFƏLƏRİ VƏ METODOLOGİYASI

1.1. “Kiçik və orta sahibkarlığın idarə edilməsi” fənninin predmeti, məqsədi və vəzifələri.

Son illər kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına dövlət tərəfindən daha çox diqqət yetirilir. Lakin buna baxmayaraq kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrinin sayının müntəzəm sürətdə azalması meyli müşayiət edilir. Kiçik və orta sahibkarlığın milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafında, əhalinin məşğulluq səviyyəsinin artırılmasında və sosial rifahının yaxşılaşdırılmasında, istehlak bazarında sağlam rəqabət mühitinin formalaşdırılmasında oynadığı müstəsna rolunu nəzərə alaraq “Kiçik və orta sahibkarlığın idarə edilməsi” fənni ali təhsil müəssisələrinin bakalavr pilləsində “Biznesin idarə edilməsi” ixtisasında tədris olunur.

İqtisadiyyat elmi maddi nemətlərin istehsal, bölgü, tədavi və istehlakı prosesində, yəni genişləndirici prosesində təsərrüfat subyektləri arasında qurulan münasibətlərin məcmusunu öyrənir. İqtisad elminə aid olan kiçik və orta sahibkarlığın idarə edilməsi fənninin öyrənilməsinin predmeti kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələri və dövlət, kiçik və iri müəssisələr arasında qurulan iqtisadi münasibətlərin məcmusudur.

Kiçik və orta sahibkarlığın idarə edilməsi fənninin öyrənilməsində məqsəd iqtisadçı tələbələrə KOS-ın təşkili və idarə edilməsi üzrə praktiki bacarıq formalaşdırmaqdan, habelə müvafiq elmi bilik səviyyəsi təmin etmək, əsas normativ və hüquqi sənədlərlə tanış olmaqdan ibarətdir.

Qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün “kiçik və orta sahibkarlığın idarə edilməsi” fənninin aşağıdakı əsas vəzifələri-

ni mənimsəmək zəruridir:

- iqtisadi hesablamaları əsaslandırmağa kömək edən əsas metodları öyrənmək;
- KOS-un inkişafına təsir göstərən amillərin xarici iqtisadi təsirlərini öyrənmək;
- KOS-un mahiyyəti, əhəmiyyəti və iqtisadiyyatda rolunu açıqlamaq və bu iqtisadi sferanın inkişafını ləngidən maneələri aşkara çıxarmaq;
- KOS müəssisələrinin təşkili və qeydiyyatı alınması qaydasını öyrənmək;
- KOS müəssisələri üçün biznes-planı işləyib hazırlamaq;
- KOS-un inkişafına dövlət dəstəyini formalaşdırmaq və həyata keçirmək;
- KOS müəssisələri üçün rəqabət strategiyasının növlərini öyrənmək və tətbiq etmək;
- KOS müəssisələrinin əmək, maddi-texniki və maliyyə resurslarını effektiv idarə etmək.

1.2. “Kiçik və orta sahibkarlığın idarə edilməsi” fənninin metodologiyası.

“Kiçik və orta sahibkarlığın idarə edilməsi” fənninin məqsədinə - qarşıya qoyulan vəzifələrin həll edilməsinə imkan verən, tədrisin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə nail olunması üsulu - elmi metodlar sayılır. Elmi metodlar – öyrənilən proseslərin və təzahürlərin aydın dərk edilməsi priyomları və üsullarının məcmusudur.

İqtisadiyyatda aparılan tədqiqatlar kifayət qədər mürəkkəb və əhatəli proseslərlə təqdim olunur. Ona görə əvvəlcə tədqiqatın məqsədi və vəzifələrini formalaşdırmaq, dərk etmə obyekti və tədqiqatın predmetinə təsir edən amilləri müəyyənləşdirmək, sonra toplanmış materialı ümumiləşdirmək və

ətraflı şərh etmək lazımdır.

Məlumdur ki, istənilən iqtisadi tədqiqatın elmi-nəzəri əsasını metodologiya təşkil edir. Elmin metodologiyası – elmi dərkətməsinin qurulması prinsipləri, formaları və üsulları haqqında təlimdir. Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını milli və xarici iqtisadçı alimlərin əsərləri, iqtisadiyyat və sahibkarlıq sahəsində qazanılmış nailiyyətlər, qabaqcıl təcrübə, innovasiyanın inkişafı və c. təşkil edir.

Metodologiya elmin tətbiq etdiyi metodlara əsaslanır. *Bütün tədqiqat metodlarının əsasını dialektik metod təşkil edir. Dialektik metodun mahiyyəti* fasiləsiz hərəkət və dəyişikliklərdə bütün təzahürlərə baxmaqdan ibarətdir, hansı ki, əks tərəflərin birliyi (vəhdəti) və mübarizəsi, köhnə və yeni arasında mübarizə, sadədən mürəkkəbə doğru baş verənlər ilə səciyyələnir.

Bütün metodları iki qrupa ayırmaq olar; ümumelmi və spesifik. Ümumelmi metodlar daha geniş yayılmışdır, çünki o, istənilən bilik sahəsində tətbiq ediləndir. *Ümumelmi metodlara aşağıdakılar aiddir:*

- elmi abstraksiya metodu;
- induksiya metodu;
- deduksiya metodu;
- müqayisəli təhlil metodu;
- eksperimental metod.

Elmi abstrakt metodu xarici təzahürlərdən, mövcud olmayan tərəflərdən dərkətmə prosesində yarananları və ümumi mövcud əlamətləri aşkara çıxarmaqdan, təzahürlərin mahiyyətini dərkətməkdən ibarətdir.

İnduksiya metodu fərdi amillərin əsasında ümumi nəticənin formalaşdırılmasını nəzərdə tutur, yəni aydınlaşdırma xüsusiyyətdən ümumiyyə, amillərdən nəzəriyyəyə doğru aparır.

Deduksiya metodu əksinə ümumidən xüsusiyyə və fərdiçiliyə keçidə əsaslanır.

Müqayisəli təhlil metodu ən yaxşı nəticəni aşkara çıxar-

maq məqsədilə xüsusi və ümumiləşdirici iqtisadi göstəriciləri müqayisə etməkdən ibarətdir. Sahibkar öz fəaliyyətinin müxtəlif variantlarını rəqiblərin fəaliyyəti ilə, gəliri xərclə müqayisə edərək iqtisadi səmərəliliyi müəyyənləşdirir.

Ekspert metodu təbiət elmlərində və iqtisadi təşahürlərin öyrənilməsində geniş tətbiq edilir.

Spesifik metodlara aiddir:

- Statistik-iqtisadi metod;
- monoqrafik metod;
- hesab-konstruktiv metod;
- balans metodu;
- iqtisadi-riyazi metod.

Statistik-iqtisadi metod - kütləvi informasiya məlumatlarının emalı vasitəsilə ictimai təzahürlərin hərtərəfli xarakteristikası üçün istifadə olunan priyomların məcmusudur.

Monoqrafik metod ayrı-ayrı obyektlərin ətraflı öyrənilməsini nəzərdə tutur, hansı ki, müəssisələr üçün kifayət qədər xarakterikdir və yüksək təsərrüfat nəticələri ilə fərqlənir.

Hesab – konstruktiv metod məsələnin ən rəşional və real mümkün həllini əsaslandırır.

Balans metodu plan və proqnozların hazırlanmasında, tərtib edilməsində göstərilən balanslaşdırılmış əlaqəsi üçün lazımdır.

İqtisadi-riyazi metodlar müxtəlif cür olurlar. Məsələn, riyazi modelləşdirmə müəssisənin istehsal strukturunu optimallaşdırmaq və iqtisadi inkişafın optimal variantını seçmək üçün geniş istifadə edilir.

1.3. Kiçik və orta sahibkarlığın subyektləri və infrastruktur.

Kiçik və orta sahibkarlığın subyektləri təsərrüfat subyektləri (hüquqi şəxslər və fərdi sahibkarlar) hesab edilir, hansı ki, kiçik müəssisələr (o cümlədən, mikromüəssisələr) və orta

müəssisələr fərqlənir, kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri hüquqi şəxs və fərdi sahibkarlar kimi dövlət reyestrində qeydə alınırlar. *Müəssisələrin ölçüsü müvafiq meyarlara görə müəyyən edilir:*

1. Hüquqi şəxs kimi qeydiyyatata alınan müəssisənin nişnamə kapitalında xarici kontragentlərin, bələdiyyə və dini təşkilatların payı 25 faizdən çox olmamalıdır.

2. Rusiyada orta müəssisələr üçün məşğul olan işçilərin sayı 101-250 nəfər; kiçik müəssisələr üçün 100 nəfərədək; mikromüəssisələr üçün 50 nəfərədək qəbul edilir.

3. Malın (işin, xidmətin) satışından alınan gəlir, yaxud aktivlərin balans dəyəri kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin hər bir kateqoriyası üçün Azərbaycan hökumətinin müəyyən etdiyi həddi üstələməməlidir.

Kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrinin infrastrukturunu vençur və investisiya fondları, texnoparklar və biznes-inkubatorlar təşkil edirlər. Bu infrastrukturlar kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrinin inkişafına güzəştli kredit, informasiya və konsultasiya xidməti, kadrların hazırlanması və yenidən hazırlanması şəklində dəstək göstərilir. Kiçik müəssisələrə fəaliyyətə başladığı ilk günlərdə dəstək göstərilməsi xüsusilə vacibdir. Infrastrukturlar sahibkarlıq subyektləri üçün yaranmış çətinliklərin aradan qaldırılmasında əlavə imkanlar yaradırlar. Ümumiyyətlə, infrastrukturlar sahibkarlığın və bütövlükdə iqtisadiyyatın davamlı və dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi üçün çox mühüm amildir.

“İnfrastruktur” termini latın mənşəlidir (“infra” – aşağı, alt və “struktura” – tikili, yerləşmə) sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir və ilk dəfə Qərb ədəbiyyatında 1940-cı ildə istifadə edilməyə başlamışdır.

İqtisad elminin banilərindən biri olan P.Samuelsonun fikrincə “infrastruktur” terminini iqtisadi ədəbiyyata Amerika tədqiqatçısı P.Rozenqeyn-Rodan gətirmişdir, hansı ki, infrastrukturu

turu iqtisadiyyatın əsas sahələrində xüsusi sahibkarlığın əlverişli inkişafını təmin edən və bütün əhalinin tələbatını ödəyən ümumi şəraitlərin kompleksi kimi müəyyənləşdirmişdir.

K.Marks demişdir ki, “infrastruktur” anlayışı əslində istehsalın maddi şəraitini əks etdirən ümumi əmək vasitələri anlayışdır, onsuz əmək prosesi ya tamamilə mümkün deyil, ya da qeyri-təkmil şəkildə baş verir. Əmək vasitələri dedikdə istehsal binalarını, kanalları, yolları və torpağı nəzərdə tuturdu.

Almaniya iqtisadçısı R.Yoximsen infrastrukturunu material, institusional və xüsusi tikililərin, şəraitlərin toplusu kimi müəyyənləşdirir, hansı ki, təsərrüfat vahidlərinin sərəncamında olur və bərabər amillərin (əmək, torpaq və kapital) qoyuluşuna bərabər gəlirin alınmasını təmin edir.

Keçmiş SSRİ-də 1960-cı illərdən etibarən infrastruktur anlayışına maddi istehsalın normal fəaliyyətinə xidmət edən sahələrin məcmusu kimi yanaşımağa başlandı. Sovet iqtisadçı alimləri infrastruktur probleminin bəzi aspektlərinin tədqiqinə dair əsərlər çap etdirmişlər. Həmin iqtisadçı alimlər arasında Azərbaycan alimlərinin də adlarını çəkmək olar. Məsələn, V.T.Novruzov vurğulayır ki, infrastruktur hərfi mənada tikintinin kənardan görünməyən ali hissəsi, özülü mənasını daşıyır. İqtisadi mahiyyət baxımından isə infrastruktur - iqtisadiyyatın özülünü təşkil edən sahələrin məcmusu kimi qəbul edilir. Başqa sözlə, infrastruktur sahələri maddi istehsalın fəaliyyətini, iş qüvvəsinin təkraristehsalını və əhalinin gündəlik həyat tərzini təmin edən kompleks kimi müstəsna əhəmiyyətə malikdir [36].

Professor R.M.Cəbiyevin fikrincə, infrastruktur öz mahiyyəti və təbiəti etibarilə canlı orqanizm kimi iqtisadi sistemə nüfuz etməklə, onun fəaliyyətini təmin edən institutların bütöv bir kompleksi halında çıxış edir. Bazar infrastrukturunu çoxsaylı meyarlar əsasında bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərən sərbəst bazarlardan ibarətdir [7].

AMEA-nın müxbir üzvü, professor T.S.Vəliyev qeyd et-

Hörmətli oxucu,

“Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 18-ci və 19-cu maddələrinə uyğun olaraq müəlliflik hüququnun qorunması məqsədilə əsərin tam mətni ilə Kitabxananın oxu zalında tanış ola bilərsiniz.

